

Інформація об авторе

Чмутова Ирина Николаевна – канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры банковского дела Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (пр. Ленина, 9-А, г. Харьков, Украина, 61116, e-mail: irinabank@mail.ru).

Information about the author

I. Chmutova – PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Banking of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Lenin Ave., Kharkiv, Ukraine, 61116, e-mail: irinabank@mail.ru).

Стаття надійшла до ред.
12.05.2015 р.

JEL Classification: G210; Z100

УДК 336.719:316.45

БАНКІВСЬКА КРИЗА ЯК ІНДИКАТОР СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ

Єлісєєва Л. В.

Анотація. У статті констатовано взаємозв'язок між банківською кризою та кризою суспільної довіри. Визначено, що криза суспільної довіри була поглиблена розгортанням збройного конфлікту на території України, непослідовною політикою уряду, Національного банку України, песимістичними очікуваннями населення, проведенням історичних паралелей з 1990-ми рр., коли значна частина домогосподарств втратила свої заощадження. Каталізатором цих процесів послужила значна девальвація гривні, яка продемонструвала неспроможність державних інституцій контролювати соціально-економічну ситуацію в країні. З'ясовано, що наслідками цього стали відтік депозитів, скорочення кредитування та зростання частки проблемних кредитів у банківській сфері. Встановлено, що подолання кризи в банківському секторі можливе лише за умов відновлення суспільної довіри та притоку депозитів у банківську систему. Систематизовано основні заходи з боку уряду, НБУ та приватного сектору, що здатні відновити суспільний діалог між ними.

Ключові слова: банківська криза, суспільна довіра, системна політика державних інституцій

БАНКОВСКИЙ КРИЗИС КАК ИНДИКАТОР ОБЩЕСТВЕННОГО ДОВЕРИЯ

Елисеева Л. В.

Аннотация. В статье констатируется взаимосвязь между банковским кризисом и кризисом общественного доверия. Определено, что кризис общественного доверия был углублен началом вооруженного конфликта на территории Украины, непоследовательной политикой правительства, Национального банка Украины, пессимистическими ожиданиями населения, составлением исторических параллелей с 1990-ми гг., когда значительная часть домохозяйств потеряла свои сбережения. Каталлизатором этих процессов послужила значительная девальвация гривны, что продемонстрировало несостоятельность государственных институтов контролировать социально-экономическую ситуацию в стране. Выяснено, что последствиями этого стали отток депозитов, сокращение кредитования и роста доли проблемных кредитов в банковской сфере. Установлено, что преодоление кризиса в банковском секторе возможно лишь при условии восстановления общественного доверия и притока депозитов в банковскую систему. Систематизированы основные меры со стороны правительства, НБУ и частного сектора, которые способны восстановить общественный диалог между ними.

Ключевые слова: банковский кризис, общественное доверие, системная политика государственных институтов.

THE BANKING CRISIS AS INDICATOR OF PUBLIC CONFIDENCE

L. Yelisieieva

Abstract. *In the article the relationship between the banking crisis and the crisis of public confidence is stated. It has been determined that a crisis of public confidence was exacerbated in the beginning of the armed conflict in the territory of Ukraine, as result of the inconsistent policies of the Government and the National Bank of Ukraine, the pessimistic expectations of population, by making historical parallels to the 1990s, when a significant portion of households lost their savings. As catalyst for these processes served the significant devaluation of the hryvnia, which demonstrated the failure of State institutions to control the socio-economic situation in the country. It has been found that the effects were outflow of deposits, reducing of lending and increase of the share of non-performing loans in the banking sector. It has been determined that an overcome of the crisis in the banking sector can be possible only through the restoration of public confidence and inflow of deposits in the banking system. The basic measures of the Government, National Bank and the private sector that can restore public dialog between them have been systematized.*

Keywords: *banking crisis, public confidence, system policy of the State institutions.*

Банківська система України пережила кілька глибоких криз, остання з яких була пов'язана зі світовою рецесією 2008–2009 рр. Зважаючи на втрати економічних суб'єктів та масштаби дисфункції банківської системи, її порівнювали з Великою економічною депресією 1920–1930-х рр. Проте зараз, за оцінками експертів, у вітчизняній банківській системі склалася ще складніша ситуація, пов'язана з проблемою забезпечення фінансово-економічної безпеки банків і втратою суспільної довіри до фінансового сектору. Банкрутства, згорання кредитування, відтік депозитів, збільшення частки проблемних активів банків, що є результатом зниження довіри людей до банківських інституцій, негативно відображається не лише на перспективах економічного розвитку, але й на добробуті кожного з нас. У зв'язку з цим обрана нами проблематика є невирішеною і актуальною у сучасних умовах.

Дослідженням проблем банківської системи займаються чимало дослідників. З наукової точки зору цікавими для нас стали роботи Д. Гринькова, О. Колодізева, Ф. Мишкіна та інших. Проте вони переважно вказують на макроекономічні причини виникнення банківської кризи, тоді як глибинні чинники, які не є очевидними на перший погляд, залишаються поза увагою.

Ми ставили за мету проаналізувати проблеми та способи забезпечення економічної безпеки банків в умовах дефіциту суспільної довіри. Для цього завдання нашого дослідження умовно об'єднані в три блоки й пов'язані з розкриттям сутності поняття «суспільна довіра», її форм прояву щодо діяльності комерційного банку та систематизації рекомендацій, покликаних вирішити виявлені проблеми.

У сучасній науковій літературі немає єдиного підходу до розуміння сутності та критеріїв оцінки «суспільної довіри» як складової соціального капіталу [1]. Одним із розробників теорії суспільної довіри є Ф. Фукуяма. На його думку, саме довіра визначає успіх «самореалізації» суспільства, яка залежить не лише від ринкових принципів, дотримання традицій чи грамотно організованої економічної політики держави. Він конкретизував, що довіра має два рівні: індивідуальний і суспільний, які тісно взаємопов'язані між собою [2]. Первинним інструментом соціалізації й закладення фундаменту довіри є сім'я. Саме в сім'ї людина отримує культуру й здібності, які дозволяють їй існувати в певному суспільстві і через які колективні цінності та досвід передаються від покоління до покоління. Стійкі сімейні й суспільні інститути не можуть бути створені урядовим рішенням на зразок Центрального банку чи армії. Існуюче в реальних умовах громадянське суспільство спирається на людські звички, традиції, цінності – все те, на що політичні засоби здатні вплинути лише опосередковано і що потребує ретельного «вирощування» та особливої уваги до культури. Закон, економічна угода, політичний договір – необхідні, проте, як видно сьогодні, недостатні умови для забезпечення стабільності та добробуту в інформаційну епоху. Вони повинні базуватися на взаємодії, морально-етичних зобов'язаннях, відповідальності перед суспільством і довірі.

Відповідно до рівня довіри в суспільстві, Ф. Фукуяма запропонував власну класифікацію економічних систем. До країн із високим рівнем довіри він відносить ліберальні демократії США, Німеччини, Японії, тоді як Китай, Мексику, Францію, Італію та країни, що входили до складу СРСР, об'єднав у групу держав з низьким рівнем суспільної довіри [2]. Дійсно, в історичній пам'яті українців є події, що стали підставою для зниження рівня довіри до державних і фінансових інституцій. Зокрема, втрата заощаджень, накопичених домогосподарствами в державних фінансових установах СРСР, неодноразова стрибкоподібна девальвація національної валюти, курс якої часто розглядається українцями як індикатор кризових явищ, неконтрольована гіперінфляція, високий рівень корупції, існування значних внутрішніх і зовнішніх часових лагів у здійсненні стабілізаційної економічної політики тощо. Це створило передумови для збереження низького рівня довіри до державних інституцій, фінансових організацій, що й підтверджують статистичні дослідження, проведені

Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи [3, с. 35]. За їх результатами найбільшою довірою користуються рідні та друзі. Через це кілька років тому НБУ спільно з Міністерством освіти та науки України започаткували проект «Фінансова грамотність» та дозволив комерційним банкам поширювати пластикові картки юніорів серед школярів з метою «виращування» лояльних до банківської системи користувачів [4]. Проте в умовах сучасної девальвації гривні та непослідовної політики Центрального банку було підірвано довіру до фінансових інститутів і з боку молодого покоління.

Крім того, існує чимало зовнішніх і внутрішніх загроз, що мають негативний вплив на суспільну довіру в Україні. До них ми відносимо військові дії на території України, витік національного й іноземного капіталу, зниження реальних доходів населення, проблеми з наповненням бюджету, відсутність реальних реформ тощо. У таких умовах формуються песимістичні очікування населення та дефіцит суспільної довіри, що виявляються у відтоку депозитів, зменшенні кредитування, збільшенні питомої частки проблемних кредитів тощо. Наслідком цього стало тотальне погіршення фінансово-економічних показників банків.

За минулий рік НБУ ліквідував 33 банки, у 32 запровадив тимчасову адміністрацію. Якщо станом на 1 жовтня 2013 р. функціонувала 181 банківська установа, то рівно через рік – 168. Станом на 1 січня 2015 р. офіційно мав ліцензію 151 комерційний банк [5]. Для прикладу, у березні 2015 р. було визнано неплатоспроможним один із восьми системних банків – «Дельта банк». Це зумовлює необхідність виплати Фондом гарантування вкладів фізичних осіб 16 млрд грн, який і так відчуває дефіцит ліквідності на своїх рахунках. Крім того, за даними НБУ 19 банків цілком належать іноземцям, їхня частка у статутному капіталі банків України складає 30,5 %. Ця частка виявилася б більшою, якби не домінуючі песимістичні очікування серед іноземних інвесторів [6]. Значна частина іноземних банків, які активно створювалися впродовж 2008–2009 рр., нині через втрату довіри до українського ринку намагається вивести свій капітал закордон.

Результати діяльності банківської системи у 2014 р. виявилися невтішними. За цей рік банківський сектор задекларував рекордний за всю історію збиток – майже до 5 млрд грн [5]. Проаналізуємо причини та напруги зміни базових індикаторів банківської системи.

Упродовж 2014 р. через зниження рівня суспільної довіри, посилення інфляційних, девальваційних процесів і військових дій на Сході вітчизняна банківська система втратила 58 млрд грн (–13,7 %), 11,4 млрд дол. (–37,2 %) клієнтських депозитів фізичних осіб [5]. Водночас спостерігалася зменшення частки депозитів юридичних осіб. Характерною тенденцією стала міграція ресурсів юридичних осіб між банками у пошуку надійності, ліквідності та валюти [7, с. 14]. Водночас найбільшими реципієнтами ресурсів корпоративних клієнтів стали «Креді Агріколь Банк» (+4,2 млрд грн), Ощадбанк (+2,9 млрд грн); валютних ресурсів – державні банки, тоді як їх найбільший відтік спостерігався у «Надра Банку», «VAB Банку» та Приватбанку (більше 1,7 млрд грн) [8].

Лише незначну частину такого відтоку було компенсовано регулятором через рефінансування [9]. У 2014 р. найбільші транші рефінансування отримали Ощадбанк, Приватбанк, «Надра Банк» та інші. Проте тривалий час перелік і критерії рефінансування НБУ не розголошувалися, що лише підвищило рівень недовіри до банківських установ. Унаслідок цього зменшилася ліквідність банків і погіршилися їхні можливості для кредитування економіки.

У 2014–2015 рр. зменшилося кредитування фізичних осіб. Окрім зниження рівня реальних доходів населення, ще однією причиною стала нерегульована проблема валютних кредитів, що спровокувало новий виток відтоку депозитів населення через песимістичні прогнози. Так, динаміка обсягу гривневих кредитів фізичним особам була наступною: якщо станом на 01 січня 2014 р. – близько 123 млрд грн, то на 01 січня 2015 р. – менше 110 млрд грн. Водночас портфель кредитів, виданих юридичним особам, за 2014 р. скоротився на 8 % у гривні і на 21 % у валюті. Станом на початок травня 2015 р. за даними НБУ із загальної суми кредитів у обсязі 1 трлн 155 млрд 339 млн грн лише 204 млрд 204 млн грн припадає на позики фізичним особам [8]. Найбільш активно гривневе кредитування згортали банки, у яких згодом було введено тимчасову адміністрацію. У групі лідерів виявилися Укрексімбанк (–1,9 млрд грн), Укргазбанк (–1,0 млрд грн), Укрсоцбанк та Приватбанк. Водночас найбільш активно кредитував Ощадбанк, хоча переважно лише великі державні компанії. Отримавши негативний досвід, домогосподарства значно скоротили користування кредитними ресурсами банків. У зв'язку з цим у багатьох банківських установах на порядку денному виникла необхідність переорієнтації із класичного споживчого кредитування на кредитування малого й середнього бізнесу. Проте в умовах рекордного за історію України відтоку депозитів і підвищення облікової ставки НБУ до 30 % процентна ставка кредитування зазвичай перевищує ставку рефінансування і є завищеною для більшості підприємств, які суттєво ризикують у сучасних макроекономічних умовах розвитку країни.

Значний тиск на банківську систему здійснила і девальвація гривні. Однією з її причин стало зростання попиту на іноземну валюту через тотальну недовіру до власної грошової одиниці. Наслідком цього було хвилюподібне зростання споживчого попиту на побутову техніку, дорогоцінні метали та іноземну валюту. З одного боку, рух курсу дозволив фінансовим установам більше заробляти на фінансових угодах. Так, у 2014 р. на валюті банки заробили майже 5 млрд грн – це вдвічі більше, ніж за рік до цього. З іншого, вона шкодить банкам, у яких значна валютна складова в балансі і для яких характерна коротка валютна позиція [10, с. 20].

У такому випадку переоцінка валютних активів автоматично зменшувала капітал. Тільки у лютому 2015 р. банківська система втратила 50 млрд грн капіталу. У такий спосіб дефіцит ліквідності та різка девальвація гривні переросли в проблеми з капіталом.

За даними НБУ, станом на січень 2015 р. частка проблемних активів комерційних банків майже подвоїлася і склала 13,5 % від загального обсягу кредитів. До травня 2015 р. офіційно визнана частка проблемних кредитів зросла до 17,2 % [4]. Цю ж ситуацію підтверджують міжнародні рейтингові агентства Standart and Poors. Згідно з їхніми даними, частка проблемних кредитів збільшилася з 20–30% у 2013 р. до 50 % кредитного портфелю банків 2014 р. і на даний момент становить 503 млрд грн.

Станом на 1 січня 2015 р. за результатами діяльності 2014 р. до найбільш прибуткових банків віднесено Citibank, Приватбанк, ВТБ Банк, БМ Банк, Сбербанк России, Прокредит Банк, ПУМБ та ін. До топ-10 збиткових банків належать Укрексімбанк, Ощадбанк, СітіКомерцБанк, Промінвестбанк, Укргазбанк, Укрсоцбанк, ОТП Банк, Райффайзен банк Аваль, Експобанк [8]. Як бачимо, серед найбільш збиткових виявилися усі державні банки та банки з часткою держави у статутному капіталі, що підтверджує нашу тезу про значний рівень недовіри до державних інституцій і в минулому негативний досвід співпраці з ними. За роки незалежності окремим приватним банківським структурам вдалося створити кращий позитивний імідж, хоча в сучасних умовах системної кризи і вони втратили значну частину своїх клієнтів.

До сучасних проблем забезпечення фінансово-економічної безпеки банків, що виникли внаслідок зниження рівня суспільної довіри до їх функціонування, ми відносимо дефіцит ліквідності, короткий грошовий ресурс, відсутність джерел фінансування і кредитування.

Для вирішення цих проблем необхідна системна й злагоджена діяльність державного та приватного сектору. Відновлення довіри залежить від напрямів та прозорості функціонування не лише комерційних, але й Центрального банку та уряду. Їхні діяльності не повинні суперечити одна одній, повинні правдиво висвітлюватися у засобах масової інформації та підкріплюватися практичними кроками, а не лише публічними заявами.

З боку держави необхідно звернути увагу на внутрішніх інвесторів, сприяти поверненню валютних і гривневих заощаджень населення, спрощенню кредитування економіки [11, с. 125]. Так, введення військового, пенсійного зборів на процент від депозитів і валютні операції демотивує домогосподарства звертатися до банківських установ. Крім того, у вітчизняному законодавстві майже незахищений внутрішній інвестор, тому це вимагає активнішого реформування судової системи та боротьби з корупцією, зокрема подолання корупційної складової у визначенні рефінансування. Для прикладу, 16 банків, які отримали рефінансування, уже немає на ринку. Прямі втрати регулятора складають близько 13 млрд грн. Водночас значне падіння споживчого кредитування та неможливість його нарощування найближчим часом зумовлює необхідність переорієнтації комерційних банків на фондові, товарні та валютні майданчики та розвиток інструментів безресурсного фінансування.

Отже, до основних заходів НБУ, спрямованих на підвищення рівня суспільної довіри до державних інституцій, повинні належати проведення прогнозованої монетарної політики, налагодження відкритого діалогу з урядом, прозорі умови рефінансування, посилення санкцій за діяльністю комерційних банків, створення додаткової правової основи для захисту депозитів населення; з боку комерційного банку – нарощування статутного капіталу, підбір кваліфікованого персоналу, зменшення кількості токсичних кредитів, переорієнтація на кредитування підприємницьких структур; з боку населення – підвищення рівня фінансової грамотності. Загалом вирішення цієї проблеми потребує проведення подальших досліджень у таких напрямках: аналізу факторів, що здійснюють вплив на довіру населення в Україні, міжнародна оцінка стабільності вітчизняної банківської системи та формальних і неформальних інститутів, що діють в Україні, зарубіжний досвід вирішення подібних ситуацій тощо.

Література: 1. Цихмістро О. С. Особливості та характерні риси розвитку соціального капіталу українського суспільства / О. С. Цихмістро // Економіка розвитку. – 2013. – № 2 (66). – С. 26–32. 2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; [пер. с англ.]. – М.: Издательство АСТ, 2004. – 730 с. 3. Лібанова Е. М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 15. – С. 24–37. 4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>. 5. Консолідована фінансова звітність за рік, що закінчився 31 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16817988>. 6. Bielova I. V. Risk in systemically important banks of Ukraine / I. V. Bielova // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 10. – С. 348–356. 7. Гриньков Д. Резонанс миграція / Д. Гриньков, О. Тыква // Бизнес. – 2015. – № 8. – С. 14. 8. Офіційний сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_archive_docs&show=1&menu=104&Itemid=112#null. 9. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>. 10. Гриньков Д. Обвал гривни привел к номинальному увеличению активов банковской системы / Д. Гриньков, О. Тыква // Бизнес. – 2015. – № 4. – С. 20–21. 11. Колодізев О. М. Забезпечення

умов стабільного функціонування банківського сектору України : монографія / О. М. Колодізев – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2010. – 312 с.

References: 1. Tsykhmistro O. S. *Osoblyvosti ta kharakterni rysy rozvytku sotsialnoho kapitalu ukrainskoho suspilstva* [Features and characteristics of social capital in Ukrainian society] / O. S. Tsykhmistro // *Ekonomika rozvytku*. – 2013. – № 2 (66). – P. 26–32. 2. Fukuyama F. *Doveriye: sotsyalnye dobrodeteli i put k protsvetaniyu* [Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity] / F. Fukuyama – M. : AST, 2004. – 730 p. 3. Libanova E. M. *Modernizatsiia ekonomiky Ukrainy v konteksti sotsialnykh vyklykiv* [The modernization of Ukraine's economy in the context of social challenges] / E. M. Libanova // *Demohrafiia i sotsialna ekonomika*. – 2011. – No. 15. – P. 24–37. 4. Natsionalnyi bank Ukrainy [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>. 5. Konsolidovana finansova zvitnist za rik, shcho zakinchyvsia 31 hrudnia 2014 roku [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16817988>. 6. Bielova I. V. Risk in systemically important banks of Ukraine / I. V. Bielova // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2014. – No. 10. – P. 348–356. 7. Grinkov D. Rezonnaya migratsiia [Reasonable migration] / D. Hrynkov, O. Tykva // *Biznes*. – 2015. – No. 8. – P. 14. 8. Asotsiatsiia ukrainskykh bankiv [Electronic resource]. – Access mode : http://aub.org.ua/index.php?option=com_arhive_docs&show=1&menu=104&Itemid=112#null. 9. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2015 rik [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>. 10. Grinkov D. *Obval grivni privyel k nominalnomu uvelicheniyu aktivov bankovskoy sistemy* [The collapse of hryvnia has led to a nominal increase of assets of the banking system] / D. Grinkov, O. Tykva // *Biznes*. – 2015. – No. 4. – P. 20–21. 11. Kolodiziev O. M. *Zabezpechennia umov stabilnoho funktsionuvannia bankivskoho sektoru Ukrainy : monohrafiia* [Providing conditions stable functioning of the banking sector of Ukraine : monograph] / O. M. Kolodiziev. – Kh. : KHNEU, 2010. – 312 p.

Інформація про автора

Єлісєєва Людмила Володимирівна – канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки природокористування та економічної теорії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (пр. Воли, 13, м. Луцьк, Україна, 43025, e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net).

Информация об авторе

Елисеева Людмила Владимировна – канд. екон. наук, доцент, доцент кафедры экономики природопользования и экономической теории Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки (пр. Воли, 13, г. Луцк, Украина, 43025, e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net).

Information about the author

L. Yelisieieva – PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of environmental economics and economic theory of Lesya Ukrainka Eastern European National University (13 Volia Ave., Lutsk, Ukraine, 43025, e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net).

Стаття надійшла до ред.
15.05.2015 р.

JEL Classification: N 200; O 170; P 270

УДК 330.113.4

УМОВИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Леонова О. О.

Анотація. Статтю присвячено науковому осмисленню проблем історичного формування і поширення тіньової економіки, а також можливостей обмеження її впливу на етапі розповсюдження. З існуванням неофіційної економічної діяльності фактично функціонує нова господарська система, в якій відтворюється сукупність криміналізованих соціально-економічних відносин, що, у свою чергу, не підлягає контролю з боку держави та суспільства. Це істотно впливає на всі сторони економічної діяльності, на політичне й суспільне життя країни. З'являються і поширюються нові тенденції у розвитку тіньової економічної діяльності, що визначає форми прояву тіньової економіки в реальному житті, її причини та методи боротьби з цим негативним явищем.

Ключові слова: тіньова економіка, етапи розвитку тіньової економіки, легалізація, корупція, господарські реформи.

© Леонова О. О., 2015